

Kitap İncelemesi

Müge Dalar

A.Ü. Afrika Çalışmaları Merkezi

Adekeye ADEBAYO (2010), *The Curse of Berlin: Africa After the Cold War*

(New York, Columbia University Press, 414 s.)

“The Curse of Berlin”, Soğuk Savaş sonrası Afrika’nın baş etmek zorunda kaldığı sorunlara ve bu sorunları aşmanın yollarına odaklanıyor. Nijeryalı akademisyen Adekeye Adebayo’nun 14 makalesinden oluşan bu kitap, Afrika’nın sömürge geçmişine ve kıtanın bağımsızlık sonrası uluslararası ilişkilerine dair ayrıntılı bilgiler sunuyor. *Apartheid* sonrası Afrika’nın diplomasisini, güvenliğini ve kalkınma çabalarını belirleyen aktör ve kurumları inceleme amacı taşıyan kitap, Afrika’nın dünyadaki yerine Avrupa-merkezcilik ve *Afrophobia*’dan uzak, Afrika’dan bir bakış getirme iddiasıyla kaleme alınmış.

Rhodes bursu alarak eğitimini Oxford Üniversitesi’nde tamamlayan Adebayo, Güney Afrika Cumhuriyeti’ndeki *Centre For Conflict Resolution*’ın müdürlüğünü yapıyor. Çalışmalarında, çoğunlukla Soğuk Savaş sonrası düzende Afrika’nın güvenlik sorunları, kalkınma çabaları ve BM içerisinde Afrika’nın rolü gibi konuları, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Nijerya örnekleri üzerinden inceliyor.

Adebayo, bu kitabında, 1884-85 Berlin Konferansı’nda Avrupalı emperyalistler lehine Afrika’da yaratılan bölünmenin, günümüzde Afrika’nın iç yapısını ve uluslararası ilişkilerini bir lanet gibi etkilediği tezini

ileri sürüyor. “Berlin” ve “lanet” Adebayo’nun ustalıkla kullandığı iki metafor. Ona göre, kendisi de lanetli olan Berlin, 1871’de Almanya’nın Otto von Bismarck liderliğinde gevşek bir konfederasyondan bir imparatorluğa dönüşmesinin simgesi. Bismarck, geç kaldığı sömürgecilik yarışında söz sahibi olabilmek için, 1884-85 yılında Berlin Konferansı’nın düzenlenmesine ön ayak oldu. Böylece hem sömürgeciliğin kuralları belirlendi, sözlü işgal ilkesinden fiili işgale geçilerek sömürgecilik kurumsallaştırıldı hem de Almanya’nın bu yarıştaki payı belli oldu. Sadece yeryüzü şekillerinin esas alındığı bu bölünme, artık Afrika için geri döndürülemez bir süreci başlattı. Ama bu durum Berlin’i de lanetledi ve İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde kendisi de bölünen Berlin, dünyanın iki kutuba ayrılmasının simgeleştiği yer oldu.

Diğer yandan lanet, Afrika’ya oldukça içkin bir kavram. Yerel inanışlarla karışan Afrika dinleri, laneti içinde barındırır ve Afrikalı lanetlenmekten korkar. Kötülüğün ve kötülüğe karşı koyamamanın nedenidir lanet. Bir başkasından, onun kötülüğünden gelir, bu anlamda da engellemez. Belki de bu engellenemezlik yüzünden Afrika’daki yapısal sorunlar hep lanetle birlikte anılır. Zengin kaynaklara sahip Afrika’nın kalkınamamasından, dış yardım bağımlılığından, salgın hastalıklardan, çok sayıda insanın ölümüne yol açan doğal felaketlerden, gıda krizlerinden, etnik çatışmalardan hep lanet olarak söz edilir. Adebayo, bu lanete bir başlangıç noktası olarak seçmiş Berlin Konferansı’nı. Ona göre bu laneti kaldırmanın yolu ise, Afrika’da üç sihirli krallık kurmaktır: Güvenlik, hegemonya ve birlik (s. 23).

Kitabın Kenyalı akademisyen ve siyasetçi Ali Mazrui tarafından kaleme alınan önsözü, Soğuk Savaş sonrası Afrika’da yaşanan çatışmalarda Berlin lanetinin izlerini arayarak Adebayo’nun tezine bir zemin hazırlıyor. Mazrui, Afrika’da yaşanan çatışmaların temelde Berlin Konferansı’nda yaratılan ve Afrika Birliği Örgütü’nün 1964 yılında değiştirmeme kararı aldığı yapay sınırlar hakkında değil, bu sınırlar yüzünden olduğunu söylüyor (s. xiii). Ona göre, yalnız ve yalnız harita üzerinde, yeryüzü şekilleri dikkate alınarak çizilen bu sınırlar, kimin kim olduğu ile ilgili bir kafa karışıklığı yarattı. Bunun sonucu olarak, sömürgecilik döneminde siyah ve beyaz arasındaki çatışmalar “kimin neye sahip olacağı” ile ilgiliyken, bağımsızlık sonrası Afrika’da siyahlar arasında yaşanan çatışmalar “kimin kim olduğu” ile ilgili. Bu durum da etnik gruplar şöyle dursun, kabileleri hatta Somali’de görüldüğü gibi kabile altı birleşmeleri birbirine düşürüyor. Üstelik bu çatışmalar, Müslüman kuzey ve Hristiyan güney gibi ikili bir ayrımın söz konusu olduğu ülkelerde çok daha keskin yaşanıyor. Tüm bunlar da, 110 yıl

sonra bile, Berlin'in lanetinin Avrupa'yı en güçlü, Afrika'yı en zayıf kılmasına neden oluyor.

Adebayo, kitabın bölümlerini de laneti kaldırmak için önerdiği yollara uygun olarak yapmış. "Güvenlik Arayışı" başlıklı birinci bölüm, Afrika'nın kendi sorunlarını çözme çabası olarak ifade edilen *Pax-Africana*'yı temel alıyor. Afrika için bir tür Monroe Doktrini niteliği taşıyan *Pax-Africana*, kol kırılmasın ama yen içinde kalsın, mümkünse de başka kollar kırılmasın misali bir kavram olarak tanımlanmış. Mevcut çatışmaların sonlandırılması ve yeni çatışmaların engellenmesini temel alan güvenlik arayışında en iyi alternatif ise, operasyonel ve kaynak eksiklerine rağmen, bölgesel örgütlenmeler olarak ortaya çıkıyor. Buna göre, kıtasal çapta faaliyet gösteren Afrika Birliği, çatışmalara müdahalede etkisiz olarak değerlendirilmiş.

Bu bölümde öne çıkan bir başka kavram ise, Adebayo'nun Ali Mazrui'den ödünç aldığı "küresel *apartheid*" kavramı. Adebayo "küresel *apartheid*"ı Kuzey'in sanayileşmiş zengin ülkeleri ile Güney'in fakir ülkeleri arasındaki siyasal ve sosyo-ekonomik eşitsizlik olarak tanımlıyor (s. 53). Kıta içi çatışmalarda en etkili yolun bölgesel örgütlenmeler aracılığıyla müdahale etmek olduğuna inanan Adebayo, küresel bir sorun olan merkez-çevre eşitsizliğinin yine küresel bir örgütlenme olan Birleşmiş Milletler tarafından sonlandırılabilmesini belirtiyor. Bunun için de Afrika, BM içerisinde daha aktif bir role sahip olmalı, mümkünse Mısır, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Nijerya gibi kıtanın önde gelen ülkelerinden biri ya da birkaçı BM Güvenlik Konseyi'nde daimi üye statüsü kazanmalı. Afrika'nın güvenlik arayışında Mısır'ın önemine de dikkat çekilmiş. Ancak çoğunlukla Ortadoğu güvenliğinin bir parçası olarak değerlendirilen Mısır'ın, Sahra-altı Afrika'nın güvenlik endişelerini yansıtmayacağı kolaylıkla söylenebilir. Zaten kitabın temel eksiklerinden birisi de siyasal İslam ile harmanlanan Kuzey Afrika ile Sahra-altı Afrika'nın güvenlik ihtiyaçlarının ayrımını yapamaması.

Bu bölüm içerisinde, Adebayo'nun küresel *apartheid*'in sona erdirilmesinde kalıcı bir rol atfettiği Birleşmiş Milletler'in iki Afrikalı Genel Sekreteri Boutros Boutros Ghali ve Kofi Annan'ı kıyasladığı makale, Afrika'nın Birleşmiş Milletler içerisindeki etkinliğini değerlendirebilmek açısından önemli olsa da bölümle uyumsuz. Diğer yandan Ghali'nin "firavun", Annan'ın ise "peygamber" olarak nitelendirilmesi de eleştiri-alay dengesinin yitirilmesine neden oluyor.

“Hegemonya Arayışı” başlıklı ikinci bölüm, kıta içerisindeki liderlik mücadelesi ile kıtaya dışarıdan yapılan müdahaleleri konu alıyor. Kıtaya dışarıdan yapılan müdahalelere karşı koymanın ve “güvenlik krallığını” kurmanın yolu, Adebayo’ya göre kıtanın kendi hegemonunu üretebilmesi. Bu bağlamda Güney Afrika Cumhuriyeti ve Nijerya’nın potansiyellerini değerlendiren Adebayo, bir dönem kıtanın en istikrarsız güçlerinden biri olan Güney Afrika Cumhuriyeti’nin büyük bir hızla en etkili arabulucuya dönüştüğünü söylüyor (s. 118). Ancak ülke, içinde bulunduğu ve *apartheid* döneminin etkilerini taşıyan “kültürel şizofreni”den kurtulmadıkça kıtada liderlik iddiasında bulunamayacağını da ekliyor. (s.111). Adebayo’ya göre, bağımsızlık sonrası tarihi darbeler ve siyasi gerilimlerle dolu olan Nijerya’nın liderlik iddialarının ciddiye alınabilmesi için, önce kendi ülkesinde merkezi otoritenin kabulünü sağlaması gerekiyor. Önerdiği yol ise, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Nijerya’nın, Afrika Birliği aracılığıyla kıtanın liderliği için birlikte ve ortak hareket etmeleri.

“Büyük Güç Rekabeti” içerisindeki ABD, Çin ve Fransa’nın politikalarını değerlendiren Adebayo, bu üç ülkeyi “Şer Eksenini” olarak tanımlıyor. Çin’in Afrika’ya yönelik politika üretirken, küresel Güney’in bir parçası kalarak sömürgecilik ve iç işlerine karışma karşısı söylemini sürdürdüğünü, ancak ekonomik ve siyasi açıdan Batı’ya Afrika’dan çok daha fazla bağlı olduğunu ve attığı adımlarda Batı’nın icazetine Afrika’dan daha çok ihtiyaç duyduğunu söylüyor (s. 186).

Bölümün son makalesi de Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti’nin 1994 yılından bu yana Angola, Zimbabve, Zambiya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti gibi belli başlı aktörle olan ilişkilerini inceliyor. Bölümün diğer makalelerinde söylenen pek çok şeyin yinelendiği bu makalede, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti’nin kıtadaki yatırımlarının gelecekte “ekonomik emperyalizm” potansiyeli barındırdığı ifade ediliyor. Güney Afrika, özellikle Tanzanya, Zambiya, Zimbabve gibi ülkelerce merkantilist politikalar yürütmekle suçlanırken, Çin zalimane emek politikaları nedeniyle tepki çekiyor. Yazara göre, özellikle Çin’in Afrika politikası, ikili bir karakter taşıyor. Bir yandan iyiliksever Çin, Afrika’ya teknoloji ve refah transfer ederken, acımasız Çin Afrika’nın hammaddelerini ve pazar payını sonuna kadar sömürmek istiyor (s. 212). Bu bağlamda Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti hem birbirleriyle rekabet etme hem de işbirliği yapma imkânına sahip ve söz konusu ülkelerin politikaları Afrika tarafından iyi yönetilemezse, bu iki ülke ister işbirliği yapsın ister çatışsın, filler tepişirken çimen misali ezilen Afrika halkları olacak.

Kitabın “Birlik Arayışı” adını taşıyan son bölümü ise, Afrikalıların daha etkili bir siyasi ve ekonomik birlik kurma çabalarını değerlendiriyor. Ancak bu bölümde makaleler arasındaki bağlantılar, diğer bölümlere kıyasla çok daha zayıf kurulmuş ve yazar, kişilere çok fazla odaklanmış. Bölümün ilk makalesi, 2002 yılında Güney Afrika Cumhuriyeti’nde kurulan “Mandela Rhodes Vakfı”nı konu alıyor. *Apartheid* sonrası Afrika’da uzlaşmanın garip bir tezahürü olarak nitelendirdiği bu vakıf, 19. yüzyılın emperyalisti Rhodes ile 20. yüzyılın özgürlük kahramanı Mandela’yı yan yana getirerek bir anlamda ırksal ayrımın üstünü örtüyor, bu sayede uzlaşmayı sağlamayı ve *apartheid*’in izlerini silmeyi amaçlıyor. Adebayo’nun, Afrikalı liderlerin yetişebilmesi için kıta genelinde burslar veren bu vakıftan Rhodes bursu aldığı da parantez içinde söylemek lazım. Ancak yazar yine de, Yahudiler “Herzl Hitler Vakfı” kurmazken Afrika’nın böyle canavarca bir evliliğe duyduğu ihtiyacı anlamadığını da belirtiyor (s. 232).

Gana’nın eski Devlet Başkanı Kwame Nkrumah ile Güney Afrika Cumhuriyeti’nin eski Devlet Başkanı Thabo Mbeki’nin Afrika’da birlik arayışındaki rollerinin değerlendirildiği bölümde, Afrika Birliği Örgütü’nün 1963’te kurulmasına önyak olan Nkrumah ile örgütün 2002 yılında Afrika Birliği’ne dönüşmesine önyak olan Mbeki arasında benzerlikler kuruyor. Bu bölümde Afrika Birliği ile Avrupa Birliği’nin kıyaslandığı bir makale de mevcut. Makalede, Afrika Birliği’nin teknik ve mali yetersizliklerinin altı çizilirken, Avrupa’da bütünleşmenin daha siyasi, ekonomik ve toplumsal temeller üzerinde inşa edildiği belirtiliyor.

Adebayo, 2008’de Barack Obama’nın ABD Başkanı seçilmesinin Afrika’da yarattığı zaafa da değiniyor. Yazar *Obamamania*’ya kendini kaptırarak, Obama’nın başkanlığının Afrika’ya diasporasını daha etkili kullanarak ABD’nin Afrika politikalarını etkileme imkânı tanıyacağını öne sürüyor. Obama’ya atfedilen bu kalıcı rol, erken bir çıkarım olmanın yanı sıra ABD’deki Afrika diasporasının politika üretimini etkileyecek bir baskı grubu oluşturduğunu söylemek de pek mümkün değil.

Adebayo’ya göre, Afrika güvenlik, hegemonya ve birlikten oluşan üç krallığı kurmayı başardığında, Berlin’in laneti yüzünden mahrum kaldığı dünyadaki hak ettiği yeri alabilecek. Gandhi ve Bandung’un mirası sayesinde, Afrika ve Asya, dünya siyasetinde daha etkili rol oynayabilecek ve uluslararası diplomasiyi insanileştirebilecek (s.332).

“The Curse of Berlin”, Soğuk Savaş sonrası Afrika’nın liderleri ve kurumları hakkında genel bilgiler sunmakla birlikte Afrika’nın uluslararası ilişkileri hakkında bütünlüklü teorik bilgi arayanları memnun edemeyecektir.

Adebayo'nun ironik ve akademik olmayan bir dil kullanması anlatımını güçlendirmekle beraber kimi zaman analizlerini muğlâklaştırıyor. Anlamalı bir bölümlendirme yapan Adebayo, alt bölümlerin birbirleriyle bağlantılarını kurmayı başaramadığı için pek çok makale eklektik kalıyor. Tarihsel bir yaklaşım benimsediğini söyleyen Adebayo, anlatısına *apartheid*'in sona ermesiyle başlıyor ama neden böyle bir tercih yaptığını açıklamıyor. Bu durum da tarihsel bir kopukluk yaratıyor. Kaldı ki *apartheid*'in sona ermesi tüm Afrika'yı dönüştürmedi. Vurgulamaya çalıştığı Soğuk Savaş'ın sona ermesinin dönüştürücü etkisi ise, yalnızca Afrika'nın uluslararası ilişkilerini dönüştürmedi, yeni bir dünya düzeni kurdu. Argümanları çok yenilikçi olmamakla birlikte kitabın en yenilikçi tarafı, Afrikalı akademisyenleri, köle ticareti ve sömürgecilik yüzünden dünyaya, özellikle Atlantik'in diğer yakasına yayılmış Afrikalıları da Afrika'nın uluslararası ilişkilerine içkin kılarak, "küresel Afrika" perspektifinden değerlendirme yapmaya çağırması.